

Роднае слова

штотомесячны навуковы і метадычны часопіс

7/2020

(391)

ліпень

ISSN 0234-1360

- **Матэрыялы да 120-годдзя**

з дня нараджэння

Уладзіміра Дубоўкі

Літаратурна-крытычныя
артыкулы і метадычныя
распрацоўкі

- **Мікола Даніловіч**

Дыяхранічныя парадоксы
ў фразеалогії

- **Рыхтуемся да алімпіяды**

Комплексная работа
па беларускай мове
і літаратуры. XI клас

- **Алена Шацько**

Гісторыка-культурная спадчына
Беларусі: званы нямецкіх
майстроў XVI – пачатку XX ст.

Віктар ГУЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук

ПРАВАПІС ЛІТАРЫ О: ДЫНАМІКА ЗАСВАЕННЯ Ү ПІСЬМОВАЙ ПРАКТЫЦЫ

Пасля прыняцця Закона Рэспублікі Беларусь “Аб Правілах беларускай арфаграфії і пунктуацыі” (2008) і ўвядзення яго ў дзеянне (2010) быў абвешчаны пераходны перыяд да 2013 г., паводле якога новая рэдакцыя правапісу паступова ўводзілася ў школьнью, універсітэцкую, справавую, юрыдычную і іншыя практикі. У распрацаваным плане мерапрыемстваў маштабна былі задзейнічаны дзяржаўныя органы, установы адукацыі і культуры. Зразумела, што вялікую ролю ў гэтым працэсе адыгрывалі СМІ. Ім адводзілася ледзь не галоўнае месца ў генерыраванні правапісных асноў. Газету “Звязда” нездарма называлі эксперыментальнай пляцоўкай па апрабаванні новай рэдакцыі правапісу, а пасля і крыніцай укаранення яго ў практику.

Аналіз дынамікі засваення правапісу літары о ў гэтым артыкуле праводзіцца на матэрыяле медыятэкстаў выданняў “Звязда”, “Настаўніцкая газета” і “Мінская праўда”. Часам выкарыстоўваюцца звесткі інтэрнэт-рэурсаў. Паданалізны матэрыял ахоплівае храналагічныя рамкі за 2013–2020 гг. Назіранні паказалі перавагі і недахопы ў захаванні заяўленай арфаграфічнай нормы.

Метадам сущэльнай выбаркі фіксавалася напісанне імя ўласнага *Токія*, а таксама слоў *трыа*, *адажыя*, *партфолія*. Лексемы розныя па частотных характеристыках. Першая з іх актуалізвалася ў пісьмовай камунікацыі ў сувязі з правядзеннем чарговых Алімпійскіх гульняў. У газете “Звязда” выяўляецца тэндэнцыя да паступовага (і ў храналагічнай дынаміцы) і трывалага ўкаранення правапіснай нормы.

Кантэкстуальнае прымяненне імя ўласнага *Токія* ў “Звяздзе” самае разнастайнае. Часцей за ўсё слова ўжываецца ў якасці лакальнай намінацыі спартыўнага мерапрыемства, здарэння, падзеі: *Алімпійская гульня ў Токія запланаваны на перыяд з 24 ліпеня па 9 жніўня 2020 года* (23.03.20); *Японія і МАК дамовіліся, што Алімпіяды ў Токія павінна праціці не пазней за лета 2021 года* (24.03.20); *Да старту летніх Алімпійскіх гульняў у Токія засталося 159 дзён* (15.02.20); *263 беларускія спартсмены рыхтуюцца да Алімпіяды ў Токія* (15.02.20); *МАК плануе перанесці марафон на Алімпіядзе з Токія ў Сапара* (19.10.19); *Карына Тарапада выканала кваліфікацыйны нарматыв на Алімпіяду ў Токія* (6.06.19); *Смеціявоз заехаў на Алімпіяду ў Токія* (19.04.19); *Выканкам МАК зацвердзіў расклад летніх Алімпіяды-2020 у Токія* (20.07.18); *У Токія аўтамабіль урэзаўся ў натоўп пециаходаў* (12.06.18); *Першы беларуска-японскі эканамічны форум праходзіць у Японіі. Ён праводзіцца з 9 па 11 мая ў Токія і Осака* (11.05.18); *Аляксандра Сасновіч не змагла выйсці ў паўфінал турніру WTA ў Токія* (23.09.16); *Вікторыя Азаранка завяршила выступленне на тэнісным турніры ў Токія* (17.09.14).

у натоўп у *Токія* (19.04.19); *Выканкам МАК зацвердзіў расклад летніх Алімпіяды-2020 у Токія* (20.07.18); *У Токія аўтамабіль урэзаўся ў натоўп пециаходаў* (12.06.18); *Першы беларуска-японскі эканамічны форум праходзіць у Японіі. Ён праводзіцца з 9 па 11 мая ў Токія і Осака* (11.05.18); *Аляксандра Сасновіч не змагла выйсці ў паўфінал турніру WTA ў Токія* (23.09.16); *Вікторыя Азаранка завяршила выступленне на тэнісным турніры ў Токія* (17.09.14).

Імя ўласнае нярэдка выступае ў метанімічным значэнні: *На падрыхтоўку да Токія-2020 Японія ўжо выдатковала 12 мільярдаў долараў* (21.03.20); *Токія паведаміў, што Трамп наведае Японію 5–7 лістапада* (29.10.17); *У праграму Токія-2020 уключаны 15 новых дысцыплін* (22.07.17); *Токія і Тэгеран дасягнулі дамоўленасці аб інвестыцыйным пагадненні* (14.10.15); *У Маскве і Токія заклапочаныя планамі ЗША па размяшчэнні ядернай зброі* (24.09.15); *На ўзроўні Токія* (3.04.15).

У тэкстах “Звязды” выяўлены 202 выпадкі ўжывання словаформы *Токія / Токіо*, з якіх 120 – правильныя, 82 – няправильныя. Неправамернае ўжыванне фіксуецца ў выпадках: *Варыянт з адтэрміноўкай правядзення летніх Алімпійскіх гульняў у Токіо магчымы, калі нельга будзе правесці спаборніцтвы ў звычайнym фармаце* (23.03.20); *Аднак з-за пераносу летніх Алімпіяды ў Токіо з 2020-га на 2021 год гэты пункт прыйшлося перагледзець* (15.04.20); *Пра гэта паведаміў журналістам у Токіо кіраўнік фірмы Сюхэй Камацу* (31.03.19); *Валянцін Елізар'еў стаў спектаклю ў Ленінградзе, Маскве, Стамбуле, Варшаве, Токію, Анкары, Каіры* (27.09.18); *Кітай, Японія і Рэспубліка Карэя правядуць трохбаковы саміт у Токіо* (1.05.18); *Фігурукі ў стылі анімэ стануць талісманамі Алімпіяды-2020 у Токіо* (28.02.18); *Частка Токіо засталася без святла* (2.10.16); *Кансультатывы па мірнай дамове паміж РФ і Японіяй па-чаліся ў Токіо* (31.01.14); *Першая ракетка амерыканка Серэна Уільямс знялася з турніру ў Токіо* (19.09.13); *Вікторыя Азаранка пакідае турнір у Токіо* (24.09.13); *Лідэры Японіі і ЕС абмяркуюць Токіо дагавор аб свободным гандлі і рэгіянальных пытаннях* (30.05.15). У апошнім скаже некарэктна ўжытая форма лідэры замест лідары.

Сустракаецца ў “Звяздзе”, на жаль, і словафор ма *Токіё*: *“Мы лічым, што іх непасрэдныя продкі*

належалі да старажытнай папуляцыі людзей у Азіі ці ж прыбылі з Афрыкі ў больші позні перыяд”, – адзначыў адзін з удзельнікаў даследавання Ёсукэ Кайфа з універсітэта **Токіё** (29.01.15).

Іншую правапісную карціну назіраем пры ўжыванні слова **трыа**. Яно ў газеце “Звязда” сустракаецца 168 разоў, а няправільная форма **трыо** – 12: Весці марафон будзе **трыо** харызматыкаў са знакамітых амерыканскіх вячэрніх шоу: Джымі Фэлан, Джымі Кімэл і Стывен Колберт (15.04.20); **Трыо CHAKRAS** наогул выдае песню, у якой няма ніводнага слова, акрамя загалоўнага “Ла-лей-ла” (27.01.20); Заяўкі на ўдзел падалі больш за 10 калектываў. Гэта дуэты, **трыо**, септэты і г. д. (17.04.20); У нас будзе гэткае яркае **трыо** жаночых вобразаў з бландзінкі, брунеткі і рыжай, – інтырыгует рэжысёр (25.03.19); Але гэта якраз той выпадак, калі лепши адзін раз убачыць – тым больш, **трыо** вядучых на сцэне (Зінаіда Купрыяновіч, Хелена Мерааі і Яўген Перлін) і закадравыя каментатары шоу (Георгій Калдун і Андрэй Макаёнак) пастараліся максімальна дапоўніць прыгожую карцінку інфармацыі (25.11.18); Ён прыязджаў у Беларусь і выступаў у складзе гітарнага **трыо** (13.09.16); Але найбольшыя шанцы на перамогу, паводле папярэдніх працнозаў брытанскай букмекерскай канторы William Hill, маюць прадстаўнікі Італіі – хлапчыкі поп-опернае **трыо** “Il Volo”, пераможца 65-га фестывалю ў Сан-Рэма (13.03.15); Асабліва ўсе імкнуліся паглядзець і сфатографавацца з веліканамі джунгліяў – **трыо** сланоў, якія з задавальненнем пазіравалі шматлікаму натоўпу (29.06.14) і інш.

Як бачым, пры ўстойлівай тэндэнцыі да правамернага напісання запазычанняў з фіналямі -ia, -ыа “Звязда” ўсё яшчэ зазнае ўплыў старой правапіснай практикі, чым стварае зоны камунікатыўных рызык, пад уздзеяннне якіх падпадае чытацкая аўдыторыя.

У газеце “Мінская праўда” ў цэлым правіла вытрымліваецца паслядоўна: Трэба сказаць, творчае **трыа** цалкам апраўдала ўскладзенія на яго надзеі, стварыўшы надзвычай пазітыўны настрой сваімі вершамі, выдатнымі гумарам і песнямі (3.05.19); Але зараз мая галоўная мэта – Алімпійскія гульні ў **Токія** (7.02.20); Разыгралі 200 камплектаў узнагарод у 15 відах спорту, а таксама ліцэнзіі на Алімпіяду ў **Токія** (31.12.19); Ёсьць работы барысаўскіх мастакоў, якія выступаўляліся ў Будапешце, Брно, Познані, Варшаве, Лондане, **Токія**, Хельсінкі, і ў асабістых калекцыях Леаніда Брэжнёва, Ціма Сарпанева, Алены Абраццоваў (10.07.19). Аднак трапляеца і некарэктнае напісанне: У **Токіо** працуе Інстытут славянскай культуры імя Станіслава Манюшкі (10.04.19).

Бездакорнасцю ў захаванні арфаграфічнай нормы напісання літары о ў паданалізных запа-

зычаннях вылучаеца “**Настаўніцкая газета**”: ...знайсі новага напарніка і спрацавацца з ім для паспяховага выступлення на Алімпіядзе ў **Токія** (29.02.20); А традыцыйная прэмія “Беларускі спартыўны Алімп”, паводле слоў Аляксандра Лукашэнкі, павінна нахініць спартсменаў на новыя здзяйсненні на маючых адбыцца Алімпійскіх гульнях у **Токія** (11.01.20); Аднак хутка нацыянальной камандзе давядзеца праісці галоўны экзамен – у ліпені стартуе Алімпіяды ў **Токія** (28.11.19); Беларуска-японскі эканамічны форум адбыўся ў **Токія** (12.05.18); У 2020 годзе ў **Токія** ўпершыню на летніх Алімпійскіх гульнях будзе прадстаўлена скалажанне – від спорту (4.04.17); Важнай умовай для ўключэння віду спорту ў праграму II Еўрапейскіх гульняў у 2019 годзе з'яўляецца магчымасць адбору на Алімпіяду-2020 у **Токія** (3.12.16); Прэзентацыя выдання адбылася пры ўдзеле лідара этна-**трыа** “Трайца” Івана Кірчука (28.12.19); Прыгожая музыка гучала ў выкананні **трыа** “Адажыя” дзіцячай музычнай школы мастацтваў № 2 Баранавіч (19.05.18); Так, практычна ніводнае ўніверсітэцкае мерапрыемства не абыходзіцца без выступлення **трыа** Golden, створанага дзяўчынай і яе сяброўкамі (5.04.18); **Трыа** гітарыстаў выканалі музычны твор “Вечар за акном” (8.02.18); ...Бацькі выступаюць у складзе гомельскага студэнцкага **трыа** “Талісман” (25.11.2017); **Трыа** “Зорны шлях” з Цэнтра дадатковай адукацыі дзяцей і моладзі Баранавіцкага раёна (20.05.17); Майстэрства ўзяло верх над хваляваннем – і беларускае **трыа** заваявала першае каманднае месца (9.06.16); Але наша сямейнае **трыа** не склалася (29.02.16) і інш.

Разнабой зафіксаваны ў напісанні слова **партфолія**: I дапамагчы ў гэтым зможа сэрвіс па рэпетытарстве, які стане не толькі пошукаў сістэмай, але і своеасаблівым **партфолія** для спецыяліста, дзе будзе змешчаны персанальны рэйтынг вынікаў яго вучняў (7.12.19); Адбор ажыццяўляецца на падставе **партфолія** “Прафесійны алімп” (22.01.19); Першы завочны этап “Кіраўніцкае **партфолія**” ўключаў трэх складнікі (09.10.18); **Партфолія** – у дапамогу (8.03.19) і інш.

I той жа час назіраем: Няма іншага апублікаванага **партфолія** Антарктыды (15.08.19); Канцэпцыя інтэрнэт-платформы ўліку дасягненняў школьнікаў, якая дапаможа сфармаваць **партфоліо** для будучых працаадаўцаў (13.05.19); Арганізатор выставы... на першыяд яе работы падрыхтаваў шэраг мерапрыемстваў, а менавіта – лекцыі, семінары, сустрэчы з удзельнікамі і кураторамі, **партфоліо** рэвю (1.05.19); Пагартаўшы яе **партфоліо**, падрыхтаванае да сумоў... (14.07.17); Лічыцца, што ён не ўмеў пісаць партрэты, наяўнасць якіх у **партфоліо**

мастака з'яўлялася адным з асноўных патрабаванняў акадэміі (24.03.15).

На 102 выпадкі ўжывання арфаграмы прыпадае шэсць неправамерных напісанняў, што складае 5,88%.

Менш частотнае слова **адажыа** ў паданалізных медыятэкстах харктырызуецца арфаграфічнай стабільнасцю: *Падарункам для публікі стануць сусветна вядомыя і папулярныя музичныя кампазіцыі, дуэты і сцэны з опер, ары, балетныя адажыа і варыяцыі, знаёмыя кожнаму мелодыі музичных геніяў усіх часоў* (Звязда. 18.03.18); *Напрыклад, Адажыа не можа доўжыцца больш за пэўны час: артысты стамляюцца фізічна. А ў нас у балеце другое Адажыа вялікае* (Звязда. 7.09.13); *Адажыа і эпілог з балета "Клеапатра"* Вячаслава Кузняцова (Звязда. 7.12.13); *Адажыа з "Лебядзінага возера" і па-дэ-дэ з балета "Дон Кіхот"* (Звязда. 14.05.15). Пры вытрымліванні патрабаванняў аднаго правіла (напісанне канцавога -ыа) у апошніх прыкладах назіраецца арфаграфічны разнабой у напісанні вялікай і малой літары слова **адажыа**.

Звернемся да асноўнага правіла. У двукоссе бяруцца назвы літаратурных твораў, навуковых прац, газет, часопісаў, рубрык, спектакляў, танцаў, музичных твораў, карцін і пад. Яно даволі агульнае. Пры яго прыміненні ёсць важная акаличнасць, якая можа стаць вырашальнай у пастаноўцы двукосся – умоўныя харктыры выкарыстання слова (параўн.: *філіял "Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа"* Цэнтра даследавання беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі і *Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа*). Тэрмін **адажыа** мае некалькі значэнняў. У музыцы так могуць называць павольны тэмп, музичны твор або яго частку, напісаную ў такім тэмпе. Слова ўжываецца і ў танцы, і ў акрабатыцы, і ў балеце. Звядзём яго выкарыстанне (як і іншых падобных) да наступных арфаграфічных крытэрыяў. Калі перад намі назва музичнага твора, імя ўласнае пішам з вялікай літары ў двукосі. Напрыклад: *Г. Я. Бардзін. "Адажыа"* (кампазітар Т. Альбіоні). Такія назвы бяруцца ў двукоссе і пішуцца з вялікай літары (першае слова і імёны ўласныя), калі род або від музичнага твора не ўваходзіць у саму назву: *сімфонія "Юпітэр", саната "Апасіяната"*. Калі ж назва музичнага твора ўяўляе сабой спалучэнне родавага слова (*сімфонія, саната і пад.*) з нумарам ці музичным тэрмінам, то яна пішацца з вялікай літары, але не бярэцца ў двукоссе: *была выканана Сёная сімфонія Д. Шастаковіча, Першы канцэрт для фартэпіяна з аркестрам П. Чайкоўскага, Другая балада Шапэна, Сюїта № 3, Квартэт фа мажор*. Трэба адрозніваць назвы музичных твораў, якія могуць супадаць з назвамі жанру. Іх трэба пісаць

з вялікай літары без двукосся: *праграма выкананіцы ўключала Канцэрт А. Сен-Санса і Сімфонію-канцэрт А. Пракофф'ева*. Але: кампазітар працае над фартэпіянным канцэртам. Абазначэнні жанраў музычнага твора (*марш, серэнада, элегія, ария, таката, інтэрмеца і інш.*) і музычна-танцевальных форм (*па-дэ-шиа, па-дэ-дэ, па-дэ-труа, па-дэ-катр, па-дэ-пуасон і інш.*) пішуцца з малой літары.

Арфаграфічную сітуацыю ўжывання запазычанняў з канцавымі -ia, -ыа можна наглядна перадаць графікам, у якім прасочваецца дынаміка засваення ў пісьмовай практицы патрабаванняў правіла.

Графік словаўжывання
у газете "Звязда" і "Настаўніцкай газеце"

Як бачым, крывая функцыянальных каардынат ненарматыўнага выкарыстання словаформ абнуляецца, што сведчыць пра нарошчванне правапіснай практикай захавання арфаграфічнай карэктнасці ў выданнях.

У іншых камунікатыўных сферах прычынамі адхілення ад правіла могуць стаць экстралянгвістичныя фактары, якія датычаць: 1) ступені частотнасці выкарыстання слова, актуалізаванага ў пэўны перыяд, 2) платформеннасці размяшчэння (камп'ютарнага, мабільнага, мультымедыйнага), 3) дыялектнага ўплыву, 4) інтэрферэнцыі. Паширокенне доступу да вербальных платформаў, імгненнага распаўсюджвання тэксту, разбурэнне канонаў лінейнага тэксту не заўсёды спрыяюць нарматыўнай аднастайнасці напісанага. Так, на адным з парталаў сустракаем няправільную форму напісання: *У святочных канцэрце* прынялі ўдзел Ганна Якавенка і Ганна Голуб, якія бліскуча выканалі знакамітую Адажыё з балета Я. А. Глебава "Маленькі прынц" (22-01-2020, <http://music.grodno.by/965-vnshuem.html>), што мусім кваліфікація як арфаграфічную некампетэнтнасць рэсурсу. Аднак такія выпадкі адзінкавыя і датычаць перш за ўсё камунікавання ў сацыяльных сетках.

Агляд правапіснай практикі сведчыць пра тое, што правапіс літары о сцвярджае свае пазыцыі ў бок захавання арфаграфічнай нормы, уведзенай законам, аднак патрабуе дадатковых рэкамендацый для канкрэтных медыя і адповеднай карэктроўкі прафесійнай рэдактарскай дэйнасці.